

e-Erika

Erityispedagogista tutkimusta ja koulutuksen arviointia

Teksti julkaistu e-Erikan numerossa 2/2021

<https://journals.helsinki.fi/e-erika>

Toimiva inklusiivinen opetus tavoitteellisen yhteistyön edellytyksenä

Inklusiiviset käytänteet ja yhteistyö kuuluvat saumattomasti yhteen, mutta yhteistyö ei synny itsestään. Tässä artikkelissa Birgit Paju selostaa tutkimusta, jossa tarkasteltiin kulttuurihistoriallisesta näkökulmasta sitä, miten yhteistyön eri muodot näyttäytyvät opetuksen järjestelyissä silloin, kun oppilaan tuki järjestetään osana yhteistä oppimisympäristöä. Tavoitteellinen yhteistyö on monen asian kokonaisuus. Opettajien ja koulunkäynninohjaajien tulee tarkastella omaa rooliaan ja käsityksiään inklusiivisen opetuksen toteuttamisesta siitä näkökulmasta, miten yhteistyön kautta löydettäisiin ratkaisuja arkeen. Tutkimuksen tulokset osoittavat, että henkilöstö haluaa tehdä yhteistyötä mutta helposti toimii perinteisten opetuskäytänteiden mukaan itsenäistä työtä noudattaen. Tulokset antavat viitteitä siitä, että ristiriitojen käsittelyllä ja yhteistyömuotojen tiedostamisella voidaan tehdä toimintaa näkyväksi ja muuttaa opetuksen järjestelyjä sopivaksi systemiseksi kokonaisuudeksi.

Teksti Birgit Paju

Inklusiota pyritään istuttamaan suomalaisen koulujärjestelmään aktiivisesti. Käsitykset inklusiosta, oppilaiden oikeudesta erityisopetukseen ja eri ammattikuntien roolista vaativat tarkempaa tarkastelua suhteessa siihen, miten opetusta on järjestetty vuosikymmenten ajan. Erityisopetuksen ja yleisopetuksen muuttaminen oppimisen ja koulunkäynnin tuen joustaviksi käytänteiksi ei ole helppoa. Tässä prosessissa henkilöstön rooli on keskeinen. Miten jaetaan ymmärrys opetukseen vaikuttavista tekijöistä ja miten

voidaan valmistautua katsomaan opetuksen toteutusta uusin lasein? Varmaa on kuitenkin se, että jotakin on tehtävä toisin, jotta tulevaisuudessa voidaan vastata oppilaiden moninaisiin tarpeisiin.

Inklusiokeskustelu jämähtää helposti vastakkainasetteluksi erityisen tuen oppilaiden ja yleisopetuksen oppilaiden väliseksi ristiriidaksi siitä, kumman kohderyhmän etu on ensisijainen opetusta järjestettäessä. Väitettä siitä, ettei ole erityistä tukea, jos ei ole erityisopettajaa ja omaa luokkatilaa, tuli-

si tarkastella pedagogisesti laajemmin. Käsitteitä erityisopetus/erityinen tuki ja inklusio tarkastellaan suhteessa totuttuihin opetuskäytänteisiin, jossa yksi opettaja vastaa luokan tai tietyn oppiaineen opetuksesta opetussuunnitelman pohjalta. Myös erityisopetuksen vahva asema Suomen koulujärjestelmässä tulee ymmärtää: joudumme tarkastelemaan käsitteitä uudelleen ja muodostamaan oman käsityksemme siitä, mitä inklusiivinen opetus tarkoittaa ja miten käytännön prosessia vieään eteenpäin.

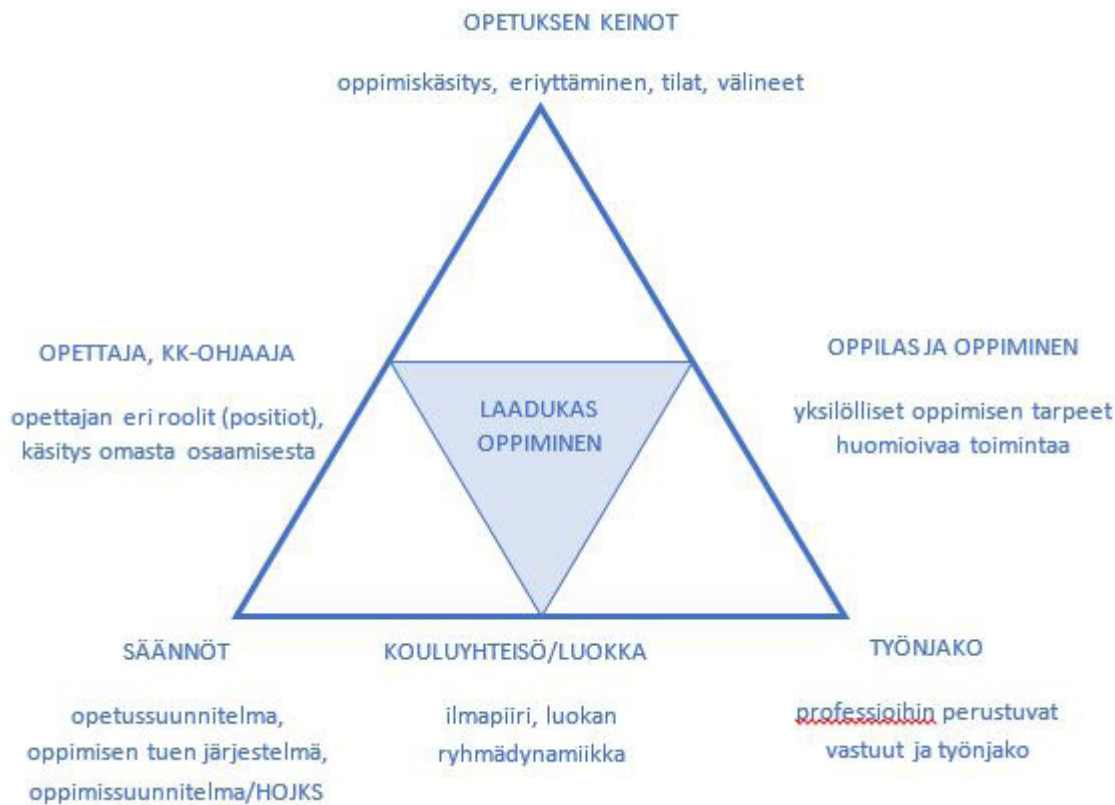
Tässä artikkelissa inklusioon liittyviä opetuskäytänteitä tarkastellaan opettajien ja koulunkäynninohjaajien yhteistyön kehittämisen kautta. Inklusiivisella opetuksella tarkoitetaan sitä, että kehitetään sosiaalisesti, kulttuurisesti ja aineellisesti välittyviä tavoiteorientoituneita käytänteitä (Paju ym., 2021). Toiminnan kulttuurinen välittyneisyys tarkoittaa sitä, että opettajat ja koulunkäynninohjaajat arvioivat ja muokkaavat koulun toimintakulttuurissa kehittyneitä välineitä sekä konkreetteja työkaluja ja käsitteitä, joita opetukseen liittyy. Lisäksi toimintaa välittävät kirjoitetut ja kirjoittamattomat säännöt, rakenteellinen työnjako ja koko kouluyhteisö. Toiminta on suhteellisen monimutkaista, jolloin puhutaankin opetuksen toimintajärjestelmästä (Engeström, 2015; Paju ym., 2021). Seuraavassa kuviossa esitellään opetuksen toimintajärjestelmä, joka perustuu luokanopettajien, aineenopettajien, erityis(luokan)opettajien sekä koulunkäynninohjaajien kyselyaineiston tuloksiin. Opetuksen toimintajärjestelmä on rakennettu Engeströmin toiminnan teorian pohjalta (Engeström, 2015).

Kun keskustellaan opetuksen järjestämisestä sekä omasta roolista ja toiminnasta siinä, nousee väistämättä esiin eri näkökulmia ja totuttuja toimintatapoja. Luokanopettajilla, aineenopettajilla, erityis(luokan)opettajilla ja koulunkäynninohjaajilla on oman koulutuksensa tuoma painotus siitä, mistä näkökulmasta he opetuksen tavoitetta ensisijaisesti tarkastelevat.

Onko tekijän painotus sitten koko ryhmän näkökulma, oppiainetta painottava tai yksittäisen oppilaan tarpeiden näkökulma, kyselyn vastauksissa korostuivat jokaisen oppilaan oikeus saada tarvitsemaansa apua koulunkäyntiin. Tuen järjestelyn toteuttaminen käsitetään pitkälti erityispedagogisten asiantuntijoiden tehtävänä.

Inklusiivisen toiminnan kehittäminen perustuu tavoitteelliselle yhteistyölle opetuksen toimintajärjestelmässä. Inklusiivisen opetuksen tavoitteena on tuottaa laadukasta opetusta lähikoulussa, jossa jokainen oppii omista lähtökohdistaan lähtien. Tutkimuksemme tuloksista voitiin päätellä, että erityistä tukea tarvitseva oppilas käsitettiin oppilaana, jolla on monenlaisia oppimisen pulmia. Näiden pulmien kohtamiseen ei arjessa aina ollut välineitä eikä aikaa. Erityisesti käyttäytymiseen liittyvät haasteet huolestuttivat henkilöitä, sillä nämä vaikuttavat helposti koko ryhmän työrauhaan ja vievät paljon opettajan huomiota.

Ristiriidat omaan ammatilliseen osaamiseen, opetuskäytänteisiin ja koko luokkayhteisön toimintaan liittyen herättävät tunteita ja epävarmuutta siitä, miten opettaja kykenee opettamaan erityisen tuen oppilaita (Paju, Kajamaa,

Kuva 1. Opetuksen toimintajärjestelmä (Paju ym., 2021)

Pirttimaa & Kontu, 2018). Kun toimintajärjestelmän sisällä tai niiden välillä olevia jännitteitä tunnustetaan ja käsitellään, voidaan myös ymmärtää jännitteiden todellisia merkityksiä. Toiminnan teorian mukaan ristiriitoja on tulkittava osana kulttuurista kokonaisuutta ja yhteisöllistä toimintajärjestelmää (Engeström & Sannino, 2011). Ristiriitojen sanoittaminen uudestaan avaa näkemään uusia puolia ja voi näin laajentaa näkökulmaa. Ristiriidat eivät ole siis negatiivisia asioita vaan indikaattoreita toiminnan kehittämiseksi. Muutos vaatii vuorovaikutteista yhteistyötä, jossa nostetaan rohkeasti esiin ristiriitaisia kokemuksia ja ollaan valmiita etsimään niihin uutta tulokulmaa.

Opettajien ja koulunkäynninohjaajien yhteistyötä analysoitiin tutkimuksemme kolmen yhteistyömuodon kautta (yhteistyömuodoista ks. Engeström,

Kajamaa, Lahtinen & Sannino, 2015). Tutkimusaineistona käytimme haastatteluaineistoa. Yleisin yhteistyön muoto oli koordinoiva toimintatapa. Koordinoivalla yhteistyötavalla tarkoitetaan sitä, että tavoite on eriytynyt ja työntekijät toimivat oman asiantuntijuutensa pohjalta oppilaan kanssa (Engeström ym., 2015). Luokanopettajat/aineenopettajat ja erityisopettajat työskentelivät erikseen omissa luokkahuoneissaan tai samassa luokkahuoneessa, mutta yhteistyö jäi sirpaleiseksi ilman yhteistä toiminnan tavoitetta. Toimintaa ohjasi vahva työnjako ja työroolit. Luokanopettajan ja aineenopettajan näkökulmasta yhteistyö näyttäytyi tutkimuksessa sekavalta, sillä toimijoita voi olla useitakin. Kaivattiin aikaa ja rauhaa pysähtyä yksittäisiin hetkiin ja keskustella luokan tapahtumista ja oppimisen tukemisesta arjessa.

Toisessa, niin sanotun kooperaation

(engl. *cooperation*) muodossa yhteistyössä jaetaan selkeämmin yhteinen tavoite, ja siihen haetaan ratkaisuja eri toimijoiden osalta. Tutkimuksessamme tämä näkyi siten, että toimittiin yhdessä myös luokkahuoneessa, jolloin yhteistä arkea jaettiin tietyn projektin tai oppiaineen opettamisen osalta. Luokanopettaja/aineenopettaja ja erityisopettaja suunnittelivat, toteuttivat ja arvioivat toimintaa yhdessä. He vaihtelivat roolituksia luokassa tavoitteen suuntaisesti, ja näin mahdollisimman moni oppilas hyötyi erityispedagogisesta osaamisesta. Koordinoivassa yhteistyön muodossa yhteinen toiminta jäi kuitenkin lyhytkestoiseksi ja tietyn ongelman ratkaisuun tähtääväksi yhteistoiminnaksi. Nämä kokemukset koettiin antoisaksi ja omaa työtä tukevasti toiminnaksi.

Kolmatta yhteistyön muotoa kutsutaan reflektiiviseksi kommunikoinniksi. Keskustelun ja yhteisen toiminnan kautta muunnellaan totuttuja rooleja ja toimintatapoja suhteessa tavoitteeseen. Käytännössä tämä tarkoittaa sitä, että tuetaan oppilaan oppimista ohjaamalla sen mukaan, mitä ja miten paljon tukea oppilas tarvitsee. Opettajat ja koulunkäynninohjaajat kiinnittävät huomionsa yhteisen kohteen lisäksi omaan vuorovaikutukseensa. Sekä kohdetta että toimintaa arvioidaan uudelleen ja kehitetään. Reflektiivisen kommunikoinnin muotoa esiintyi aineistossa silloin, kun kaksi luokkaa opettajineen suunnittelivat ja toteuttivat työtään yhdessä joustavin järjestelyin. Luokat olivat joko yleisopetuksen luokkia tai yleisopetuksen ja erityisluokan yhdistelmiä. Henkilöstö koki työtavan antoisaksi ja oman työn kuormitusta helpottavak-

si asiaksi, sillä lähellä oli kollega, joka jakoi ajatuksia ja laajensi työntekijän omaa näkemystä eri oppilastilanteista. Työntekijät olivat motivoituneita toimimaan yhdessä ja kokeilemaan erilaisia pedagogisia ratkaisuja sekä ryhmän että yksittäisen oppilaan osalta.

Haastatteluaineiston tulokset toivat esiin henkilöstön vakiintuneita toimintakäytänteitä ja yhteistyörakenteita, jolloin henkilöstön yhteistyö näyttäytyi sirpaleisena ja työ jakaantui erityisopettajien, aineenopettajien ja luokanopettajien välillä. Lisäksi tulokset tekivät niitä käytänteitä näkyviksi, joissa henkilöstön tavoitteellinen yhteistyö toteutui. Luottamuksellinen ja keskusteleva vuorovaikutus henkilöstön välillä koettiin tärkeäksi sekä oppilaan tukemista hyödyttävänä että omaa ammatillista kasvua tukevana asiana.

Tavoitteellinen yhteistyö on vaativaa ja edellyttää oman toimintatavan kriittistä erittelyä ja työnjaon suunnittelua. Se vaatii myös riittävää henkilöstöä ja yhteenkuuluvuuden tunnetta. Matka yksintekemisen kulttuurista yhteistyön kulttuuriin vaatii paljon sekä opettajilta että koulun toiminnalta. Olisi mielenkiintoista tarkastella eri hallinnontasojen ja huoltajien näkemyksiä toimintajärjestelmän eri käsitteistä ja opetuksen tavoitteista. Koska koulun toimintatavat ovat vahvasti juurtuneet toimintakulttuuriimme, voisi olettaa, että näkemykset tukisivat opettajan itsenäistä toimintatapaa ja erityisluokkien ja yleisopetuksen eriytynyttä rakennetta. Emme kuitenkaan pysty vastaamaan tämän hetken ja tulevaisuuden oppimisen tuen tarpeisiin perinteisin keinoin vaan tarvitsemme tietoista yhteistyön kehittämistä.

Tavoitteellisessa yhteistyössä yksilöiden osaamista jalostetaan yhteiseksi osaamiseksi. Tarvitaan yhteistyötä tukevia rakenteita ja taitoa yhdessä kyseenalaistaa, tavoitteellistaa ja kokeilla uusia käytänteitä. Kun työkaverin kanssa tulee hyvin toimeen ja 'kemat' kohtaavat, yhteistyö koettiin tutkimuk-

semme mukaan helpoksi. Yhteistyö ei synny itsestään eikä aina ole helppoa. Toimintajärjestelmän eri käsitteitä avaamalla voidaan löytää uutta yhteistä osaamista ja avaimia inklusiivisten käytänteiden toteuttamiseen.

Edellä oleva teksti perustuu artikkeliin

Teksti perustuu Pajun, Kajamaan, Pirttimaan ja Kontun kirjoittamaan tieteelliseen artikkeliin, joka on julkaistu vuonna 2021 *Scandinavian Journal of Educational Research* -lehdessä (tarkemmat tiedot lähdeluettelossa).

Lähteet

Engeström, Y. (2015). *Learning by expanding: An activity-theoretical approach to developmental research*. Second edition. Cambridge University Press.

Engeström, Y., Kajamaa, A., Lahtinen, P. & Sannino, A. (2015). Toward a grammar of collaboration. *Mind, Culture and Activity*, 22(2), 92–111. <https://doi.org/10.1080/10749039.2015.1024326>

Engeström, Y. & Sannino, A. (2011). Discursive manifestations of contradictions in organizational change efforts: a methodological framework. *Journal of Organizational Change Management*, 24(3), 368–387. <https://doi.org/10.1108/09534811111132758>

Paju, B. (2021). *An expanded conceptual and pedagogical model of inclusive collaborative teaching activities*. Väitöskirja. Helsingin yliopisto, Kasvatustieteellinen tiedekunta. Haettu 15.9.2021 osoitteesta <https://helda.helsinki.fi/handle/10138/326432>

Paju, B., Kajamaa, A., Pirttimaa, R. & Kontu, E. (2018). Contradictions as drivers for improving inclusion in teaching pupils with special educational needs. *Journal of Education and Learning*, 7(3), 11–22. <https://doi.org/10.5539/jel.v7n3p11>

Paju, B., Kajamaa, A., Pirttimaa, R. & Kontu, E. (2021). Collaboration for inclusive practices: Teaching staff perspectives from Finland. *Scandinavian Journal of Educational Research*. <https://doi.org/10.1080/00313831.2020.1869087>

Kirjoittaja

Birgit Paju, KT, EO
rehtori (Lintuvaaran koulu, Espoo)
birgit.paju@espoo.fi